

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В.В. СТАШИСА

СЕРГІЄВСЬКИЙ СЕРГІЙ КОСТЯНТИНОВИЧ

УДК 343.322

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, Національна академія правових наук України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
ГУТОРОВА Наталія Олександрівна,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри кримінального права
та кримінально-правових дисциплін
Полтавського юридичного інституту,
академік НАПрН України;

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ХРАМЦОВ Олександр Миколайович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, професор кафедри
кримінально-правових дисциплін;

кандидат юридичних наук, доцент
ПАВЛЕНКО Тетяна Анатоліївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, доцент
кафедри державно-правових дисциплін,
кримінального права та процесу.

Захист відбудеться 29 грудня 2021 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.502.01 у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за адресою: 61002, м. Харків, вул. Пушкінська, 49.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за адресою: 61002, м. Харків, вул. Пушкінська, 49.

Автореферат розісланий 29 листопада 2021 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н. В. Нетеса

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Національна безпека України є однією з найважливіших умов нормальної життєдіяльності суспільства. Від її забезпечення залежить життя, здоров'я, безпечне існування кожної людини.

Пріоритетом сучасного періоду життя нашої держави та суспільства є захист України від зовнішньої агресії. Важливим компонентом комплексної протидії наявним загрозам існуванню нашої країни є кримінально-правова охорона основ національної безпеки від протиправних посягань, передбачених розділом I Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК).

Державна зрада, кримінальна відповідальність за вчинення якої передбачена ст. 111 КК, являє собою один із найбільш небезпечних злочинів проти основ національної безпеки України. Випадки вчинення цього злочину за часів незалежності нашої держави до початку військової агресії у 2014 році носили скоріш поодинокий характер, що певною мірою пояснювало недостатню увагу до вивчення цих питань у науці кримінального права.

Але зараз ситуація кардинально змінилася – перед суспільством і державою постало питання щодо відповідальності осіб, які, будучи громадянами України та обіймаючи посади державних службовців, суддів, працівників правоохоронних органів, військовослужбовців тощо сприяли збройній агресії Росії проти України та подальшій окупації території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя. У багатьох випадках указані особи, фактично здійснивши перехід на бік ворога в умовах збройного конфлікту, продовжують завдавати шкоди суверенітетові, територіальній цілісності та незалежності, обороноздатності, державній, економічній та інформаційній безпеці України, обіймаючи посади представників влади Російської Федерації на тимчасово окупованій території нашої держави.

Не менш складним є питання щодо кримінально-правової оцінки діянь осіб, які під час військової агресії та збройного конфлікту на Сході України перейшли на бік ворога або вчинили інші діяння, передбачені ст. 111 КК.

Незважаючи на надзвичайну важливість та складність вирішення питань кримінальної відповідальності за державну зраду в сучасних умовах розвитку нашої держави, в Україні, нажаль, ця проблематика розроблена недостатньо. Так, проблеми кримінальної відповідальності за державну зраду в науці кримінального права досліджувались такими ученими, як Г. В. Андрусів, О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, Л. М. Демидова, З. А. Загинеї, О. В. Зайцев, Н. С. Кончук, В. А. Ліпкан, Ю. В. Луценко, В. К. Матвійчук,

Л.В. Мошняга, В.О. Навроцький, Т. А. Павленко, Є .О. Письменський, М. А. Рубашенко, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк, О. М. Храмцов, О. А. Чуваков, О. В. Шамара та ін. Але основна частина наукових робіт, присвячених кримінальній відповідальності за державну зраду, або носить характер науково-практичного коментування ст. 111 КК, або являє собою відносно невелику частину досліджень, присвячених вивченню більш загальних питань, або має фрагментарний характер. У 2019 р. Н. С. Кончук здійснила перше в Україні комплексне кримінально-правове дослідження державної зради в межах дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Разом із тим, в умовах зовнішньої агресії ситуація у цій сфері швидко змінюється, а тому потребує постійного наукового переосмислення з метою пошуку найкращої моделі захисту національної безпеки держави. Крім того, значна кількість проблемних питань щодо кримінальної відповідальності за державну зраду залишаються дискусійними та потребують теоретичного розв'язання.

Статистичний аналіз даних, розміщених на сайті Генеральної прокуратури України щодо злочину, передбаченого ст. 111 КК «Державна зрада», показує, що у 2013 році було зареєстровано лише 1 випадок вчинення цього злочину, у 2014 році – 65, у 2015 році – 80, у 2016 році – 126, у 2017 році – 89, у 2018 – 127, у 2019 – 123, у 2020 – 145, за 6 місяців 2020 року – 122. При цьому лише в близько 10 % випадків за цими кримінальними правопорушеннями кримінальні провадження були направлені до суду з обвинувальним актом. Така ситуація свідчить про суттєві складнощі, які мають місце при практичному застосуванні ст. 111 КК та в багатьох випадках можуть бути усунені шляхом розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення цієї норми і практики її застосування, що потребує ґрунтовних наукових досліджень.

Важливим аспектом цієї проблеми є наукове обґрунтування видів і розмірів покарань, передбачених санкцією ч. 1 ст. 111 КК, а також вирішення питань звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду та, в разі необхідності, звільнення від покарання за цей злочин на підставі законів про амністію.

Все це свідчить про актуальність наукового дослідження проблем кримінальної відповідальності за державну зраду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана відповідно до плану наукових робіт Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України в межах фундаментальних тем «Теоретичні питання удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування» (номер державної реєстрації 0112U001335) та «Проблеми формування сучасної

доктрини кримінального права України» (номер державної реєстрації 0117U000285), а також відповідно до Стратегії розвитку Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

Тему дисертації затверджено вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (протокол № 2 від 24 лютого 2016 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є науково-правова характеристика підстави кримінальної відповідальності за державну зраду, вироблення дієвих рекомендацій щодо вирішення проблем реалізації кримінальної відповідальності за цей злочин, а також підготовка конкретних пропозицій стосовно вдосконалення кримінально-правової охорони відносин, що поставлені під захист ст. 111 КК.

Для досягнення окресленої мети сформульовано такі завдання:

- провести історико-правовий аналіз становлення кримінальної відповідальності за державну зраду;
- здійснити порівняльно-правове дослідження відповідальності за державну зраду в Україні та інших країнах;
- з'ясувати соціальну обумовленість кримінально-правової заборони державної зради;
- охарактеризувати об'єкт складу державної зради;
- визначити ознаки об'єктивної сторони складу державної зради;
- здійснити кримінально-правовий аналіз суб'єктивних ознак складу державної зради;
- дослідити покарання як захід кримінально-правового характеру, що застосовується до осіб, які вчинили державну зраду;
- охарактеризувати звільнення від кримінальної відповідальності та інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 111 КК.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері національної безпеки України.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за державну зраду.

Методи дослідження обиралися у відповідності до мети, завдань, особливостей об'єкта і предмета дисертаційної роботи. Методологію дослідження складає система філософських, загальнонаукових та спеціальних юридичних методів наукового пізнання. Теоретичним фундаментом дослідження став діалектичний метод наукового пізнання, який використовувався під час дослідження кримінальної відповідальності за державну зраду з огляду на розвиток наукових положень і практики

застосування відповідних кримінально-правових норм в Україні та за її межами (підрозділи 1.1, 1.2), динаміки законодавчого врегулювання окремих елементів складу злочину (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3), а також покарання та інших кримінально-правових заходів, які застосовуються до осіб, які цей злочин вчинили (підрозділи 3.1, 3.2). Історико-правовий метод застосовано для аналізу генези кримінальної відповідальності за державну зраду (підрозділ 1.1), а порівняльно-правовий (компаративістський) метод – при вивченні кримінального законодавства зарубіжних країн і практики його застосування з подальшим порівнянням його із вітчизняними законодавством та правозастосовною практикою (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). Метод системно-структурного аналізу було застосовано при дослідженні об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину, передбаченого ст. 111 КК, та при визначенні його місця в системі Особливої частини КК (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Судова практика і статистика досліджувалась з використанням конкретно-соціологічних методів (опис, вивчення документів), а також статистичних методів (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). Методи аналізу і синтезу, а також логіко-юридичний метод застосовувались при дослідженні соціальної обумовленості кримінально-правової заборони державної зради (підрозділ 1.3) а також якості та ефективності відповідного кримінального закону (розділи 2 і 3).

В ході дослідження окремих проблем кримінальної відповідальності за державну зраду були використані й інші методи наукового пізнання.

Нормативну базу дисертаційного дослідження становлять Конституція України, норми міжнародного права, кримінальне законодавство України, ФРН, Нідерландів, Іспанії, Ізраїлю, Франції, Грузії та інших держав, Римський статут міжнародного кримінального суду, нормативно-правові акти і документи у сфері прав людини, а також ті, що регулюють відносини у сфері національної безпеки, тощо.

Емпіричну базу дослідження становлять: матеріали, отримані внаслідок вивчення більш ніж 100 судових рішень (вироків, ухвал, постанов), винесених судами України різних інстанцій протягом 2014-2021 рр., систематизовані статистичні дані Офісу Генерального прокурора України (з 2014 р. до 2021 р.). Автором використано особистий досвід майже 25-річної служби в Службі безпеки України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших за часів незалежності України дослідженням кримінальної відповідальності за державну зраду. Найбільш важливими положеннями, що визначають наукову новизну дисертації та виносяться на захист, є:

уперше:

- на підставі проведеного історико-правового та порівняльно-правового аналізу кримінально-правових заходів, які застосовуються за державну зраду, визнано за доцільне застосування до осіб, які вчинили такий злочин, позбавлення як активного, так і пасивного виборчого права на строк від п'яти до десяти років, запропоновано відповідні зміни до кримінального законодавства;

- з урахуванням необхідності диференціації кримінальної відповідальності за державну зраду і шпигунство, а також враховуючи існуючу судову практику застосування відповідних норм, запропоновано оновлення санкцій за вчинення цих злочинів;

- обґрунтовано безпідставність доповнення санкції ст. 111 КК додатковим покаранням у виді конфіскації майна, запропоновано заміну цього виду додаткового покарання штрафом у розмірі від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- доведено необхідність встановлення додаткових засад звільнення від кримінальної відповідальності за умови позитивної посткримінальної поведінки за державну зраду та шпигунство, запропоновано розширити умови такого звільнення виконанням дій в інтересах контррозвідувальної та розвідувальної діяльності;

удосконалено:

- позицію щодо необхідності визнання певних категорій осіб, які є громадянами іноземних держав (зокрема військовослужбовців ЗСУ, іноземних радників органів державної влади тощо), суб'єктами державної зради;

- положення щодо доцільності диференціації кримінальної відповідальності осіб, які вчинили державну зраду під час проходження військової служби, обіймаючи посаду державного службовця, посадової особи місцевого самоврядування, а також інших осіб, які присягнули на вірність народу України;

- обґрунтування необхідності такої ознаки переходу на бік ворога, як наявність двостороннього суб'єктивного зв'язку між особою, яка вчиняє цю форму державної зради, та уповноваженим представником держави, з якою Україна перебуває у стані війни, або представником збройного угруповання, з яким відбувається збройний конфлікт;

- висновки про те, що колабораціонізм, тобто діяння, яке полягає в сприянні громадянином України на окупованій території державі-окупанту, не може визнаватися державною зрадою в разі відсутності підривної діяльності проти України; таке діяння потребує криміналізації в окремому складі злочину;

дістали подальшого розвитку:

- положення щодо необхідності розширення предмету шпіонажу відомостями, які не становлять державної таємниці, але збираються на замовлення іноземної держави, іноземної організації або їх представника для використання на шкоду національній безпеці;
- пропозиції стимулювати добровільне припинення злочинної поведінки, передбачивши звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду не лише при наявності отриманого завдання іноземної сторони, а й в разі ініціативного вчинення протиправних дій;
- визначення підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності за амністією осіб, які вчинили колабораціонізм.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані під час дослідження висновки, рекомендації та пропозиції можуть знайти своє місце: у *науково-дослідній сфері* – для майбутніх досліджень теоретичних проблем державної зради та інших злочинів проти основ національної безпеки України; у *правотворчості* – для подальшого вдосконалення кримінально-правових норм у частині регламентації злочинів проти національної безпеки України; у *правозастосовній діяльності* – як рекомендації щодо підвищення ефективності практики застосування ст. 111 КК; у *навчальному процесі* – при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Кримінальне право», «Основи кримінально-правової кваліфікації», «Призначення покарання», при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників.

Особистий внесок здобувача. Положення дисертації, що становлять її новизну, є результатом самостійної роботи автора. Наукові ідеї та розробки оприлюднено без співавторів у наукових фахових та інших виданнях.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертація обговорена на спільному засіданні Лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я та відділу кримінологічних досліджень, а також на засіданні ради молодих учених Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Основні положення й висновки дисертації доповідалися на «круглому столі «Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України» (м. Харків, 26 травня 2017 р.) та Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності» (м. Харків, 18-19 жовтня 2018 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження висвітлені в чотирьох наукових публікаціях, серед яких: три наукові статті, з яких дві – опубліковані в наукових фахових виданнях України (включених до міжнародних наукометричних баз), одна – у виданні іноземної держави, а також одні тези наукової доповіді.

Структура та обсяг дисертації зумовлені предметом дослідження, його метою і завданнями. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінки, з них: основний текст – 168 сторінок, список використаних джерел (182 найменування) – 17 сторінок, додатки – 8 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено ступінь наукової розробки вказаної теми та її зв'язок з науковими програмами та планами, сформульовано мету та завдання дослідження, його об'єкт і предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, наведено дані щодо апробації матеріалів дисертації, її структури й обсягу.

Розділ 1 «Історико-правовий, порівняльно-правовий аналіз та соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за державну зраду» складається з трьох підрозділів і висновків.

В підрозділі 1.1 *«Історико-правовий аналіз становлення кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні»* досліджено як в процесі історичного розвитку, кодифікацій та практичного правозастосування у вітчизняному кримінальному праві було сформульоване та законодавчо закріплене поняття «державна зрада», визначені форми об'єктивної сторони, особливості суб'єктивної сторони, кваліфікуючі ознаки, види основного та додаткового покарання за цей злочин. Частина цих історичних надбань на сьогодні не включені до чинного кримінального закону, тож цілком доречним постає питання про можливість їх сучасного інтерпретування та актуалізації в якості діючих норм. Відзначено, що на становлення та розвиток інституту кримінальної відповідальності за державну зраду значний вплив має політичний режим і геополітичний контекст. Враховуючи це та значну відмінність українських реалій другого десятиріччя ХХІ сторіччя від ситуації в радянській Україні та в часи проголошення незалежності нашої держави, видається доречним перегляд юридичною наукою та законодавцем змісту чинної редакції ст. 111 КК України з метою приведення норми вітчизняного кримінального права про державну зраду у відповідність до сучасного стану загроз національній безпеці.

У підрозділі 1.2 *«Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за державну зраду в законодавстві України та зарубіжних держав»* зафіксовано тенденцію визнання державної зради одним із

найбільш тяжких злочинів та, відповідно, призначення максимально суворого покарання за його вчинення. Зазначена тенденція має місце у всіх країнах, кримінальне законодавство яких було досліджено, незалежно від форм їх державного устрою, рівня політичного та суспільного розвитку, генезису та рівня кодифікованості кримінального права. Разом із тим, більшій частині досліджених іноземних кримінальних кодексів (Ізраїлю, Іспанії, Китаю, Франції, ФРН, Швейцарії, Швеції та інших країн) властива значна диференціація форм вчинення державної зради. Законодавець у цих країнах виходить із того, що кримінальна відповідальність за різні форми вчинення державної зради має бути диференційованою за критерієм небезпечності загрози охоронюваним суспільним відносинам, яка виникає від протиправного діяння. Так, тяжкість сприяння іноземній державі у завданні шкоди інтересам держави є нижчою порівняно зі здійсненням розвідувальної, підривної та збройної антидержавницької діяльності, а тому і покарання за цей злочин має бути менш суворим. Цей підхід більше відповідає принципам кримінального права і, водночас, дає змогу ефективно протистояти злочинам проти безпеки держави. За рахунок формулювання декількох різних складів злочину проти основ національної безпеки законодавці названих країн запропонували велику варіативність кримінально-правових засобів (як заохочувальних, так і каральних), в залежності від рівня суспільної небезпеки цих форм.

Водночас у більшості країн пострадянського простору всі форми державної зради передбачені в одному складі злочину і визнаються особливо тяжким злочином; за їх вчинення встановлюються максимально тривалі терміни покарання у виді позбавлення волі, передбачені кримінальним законодавством визначених країн, а в деяких з них – також максимальна (виключна) міра покарання – смертна кара.

У підрозділі 1.3 «Соціальна обумовленість кримінально-правової заборони державної зради» проаналізовано поняття соціальної обумовленості кримінально-правової заборони державної зради, показано її співвідношення з підставами криміналізації суспільно небезпечних діянь. Виділені та розглянуті обставини, які свідчать про наявність соціальної обумовленості кримінально-правової заборони державної зради. Акцентовано увагу на неможливість за допомогою інших засобів ефективно протидіяти цьому злочину, тобто відповідності такої заборони принципу *ultima ratio*.

Розділ 2 «Кримінально-правова характеристика складу злочину, передбаченого ст. 111 КК України «Державна зрада» включає три підрозділи і висновки.

У підрозділі 2.1 «Характеристика об'єкта складу державної зради» в межах концепції, що об'єктом злочинів є суспільні відносини, які

охороняються кримінальним законом України, визначено родовий об'єкт – суспільні відносини, що у сукупності складають національну безпеку України: захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України (п. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України»). Проаналізовано безпосередній об'єкт державної зради, який визнано таким, що співпадає з родовим, розкрито такі його складові, як суверенітет, територіальна цілісність та недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека України.

Звернута увага на те що, предметом такої форми державної зради, як шпигунство, є лише відомості, що становлять державну таємницю, що безпідставно звужує кримінально-правову охорону національної безпеки України, особливо в умовах загроз, існуючих на сучасному етапі. Запропоновано повернення до підходу щодо визначення предмету шпигунства, яке існувало в КК України 1960 року, з розширенням існуючого предмету шпionaжу.

В підрозділі 2.2 «Об'єктивна сторона складу державної зради» проаналізовані форми вчинення цього злочину. Звернута увага на те, що наявність воєнного стану або періоду збройного конфлікту є обов'язковою ознакою такої форми, як перехід на бік ворога, визначено їх поняття та констатовано, що наявність цих обставин є суттєвим обмеженням для застосування в цій частині кримінального закону. Зважаючи на це, широко розповсюджені в Україні у 2014 році дії, пов'язані з переходом на бік ворога військовослужбовців Збройних сил України, працівників правоохоронних органів, суддів тощо, не мають кваліфікуватися як зазначена форма вчинення державної зради, оскільки режим воєнного стану не було введено. Обґрунтовано, що такий перехід може бути здійснений як фізично шляхом вступу на службу до військових або інших формувань, так і шляхом іншої співпраці з державою або угрупованням, з якими Україна знаходиться у стані війни або збройного конфлікту.

Визнано за доцільне виключення зі ст. 111 КК такої форми державної зради, як шпигунство, вчинене громадянином України, та його перенесення до ст. 114 КК України.

Наступною формою об'єктивної сторони є надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Ця форма державної зради не залежить від обстановки її вчинення, але її обов'язковою ознакою є допомога в проведенні підривної діяльності проти України. Визначено, що часто державну зраду в формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України утворюють дії, які при відсутності злочинних зв'язків з іноземною

стороною кваліфікувалися б як окремі, самостійні злочини, які не є державною зрадою.

Формулювання «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» може давати підстави вважати, що суб'єкт вчинення злочину приєднується до підривної діяльності, яка вже здійснюється проти України. З урахуванням цього, доцільно акцентувати, що до цієї форми вчинення державної зради належить також й ініціювання підривної діяльності проти України, зокрема, – заклики до іноземної держави або звернення до неї з проханням про військове втручання у внутрішні справи України.

З'ясовано, що на тимчасово окупованій території України склалась ситуація, яка обумовлює прояви колабораціонізму – співпраці місцевого населення з окупантами. Запропоновано розмежувати державну зраду та колабораціонізм як різні склади злочинів.

В підрозділі 2.3 «*Суб'єктивні ознаки складу державної зради*» проаналізовані суб'єкт і суб'єктивна сторона державної зради. Обґрунтовано, що обмеження кримінальної відповідальності за цей злочин такою ознакою, як вчинення громадянином України, в сучасних умовах створює прогалини у кримінально-правовій охороні національної безпеки України. Враховуючи, що за чинним законодавством іноземні громадяни перебувають на військовій службі, мають право допуску до державної таємниці, а також є службовими особами юридичних осіб і суб'єктів владних повноважень України, суб'єктне обмеження у ст. 111 КК є безпідставним. З урахування того, що шпигунство як форму державної зради запропоновано виділити із ст. 111 КК України, то суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 та ч. 2 ст. 111 КК та ч. 1 та ч. 2 ст. 114 КК, запропоновано вважати загального суб'єкта.

З урахуванням необхідності диференціації кримінальної відповідальності за державну зраду і шпигунство, які характеризуються більш високим ступенем суспільної небезпеки, запропоновано введення кваліфікуючої ознаки в ч. 2 ст. 111 КК і ч. 3 ст. 114 КК, – вчинення особою, яка присягнула на вірність Україні або народу України.

При розгляді суб'єктивної сторони державної зради зазначено, що злочин може вчинятися лише з прямим умислом, мотиви і цілі на кваліфікацію не впливають. Акцентовано увагу на тому, що вчинення такої форми державної зради, як перехід на бік ворога характеризується усвідомленням тієї обставини, що інша сторона в особі уповноваженої на те особи погоджується на такий перехід.

Розділ 3 «Засоби кримінально-правового характеру, які застосовуються за державну зраду» складається з двох підрозділів і висновків.

В підрозділі 3.1 «Кримінальне покарання за державну зраду» проаналізовані основне і додаткове покарання, передбачене санкцією ст. 111 КК, з точки зору їх відповідності тяжкості злочину і можливості досягнення цілей покарання. Звернута увага на те, що в значній частині вироків обвинувачуваним в державній зраді було призначене покарання із застосуванням ст. 69 КК України, більш м'яке, ніж передбачене законом. Максимальне покарання, передбачене санкцією, тобто п'ятнадцять років позбавлення волі з конфіскацією майна за вчинення державної зради в 2014-2021 роках не призначалось. Виходячи з необхідності диференціації кримінальної відповідальності запропоновано знизити розмір основного покарання за державну зраду, вчинену без кваліфікуючих ознак, звузивши межі санкцій частин 1 та 2 ст. 111 КК. Новелу 2014 року щодо призначення в якості додаткового покарання за державну зраду конфіскації майна оцінено як таку, що не відповідає сучасним тенденціям індивідуалізації та гуманізації кримінального законодавства. Запропоновано замінити зазначене покарання штрафом.

З метою підвищення ефективності кримінально-правового захисту національної безпеки та з урахуванням зарубіжного досвіду запропоновано доповнити санкцію частин 1 та 2 ст. 111 КК обов'язковим додатковим покаранням у виді позбавлення права обирати і бути обраним в органи державної влади та місцевого самоврядування на строк від п'яти до десяти років, запропонувавши відповідні зміни до ч. 1 ст. 55 КК.

Підрозділ 3.2 «Звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду» розпочинається аналізом спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за цей злочин. Встановлено, що звільнення від кримінальної відповідальності за всі форми державної зради, передбачені у ч. 1 ст. 111 КК, передбачено лише за умови отримання громадянином України злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їхніх представників. Тобто, вчинення державної зради за власною ініціативою виключає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності, навіть якщо ця особа виконає другу умову, передбачену ч. 2 ст. 111 КК – добровільно заявить органам державної влади про свій зв'язок з іноземною стороною. Такий підхід значно зменшує можливість викриття та припинення посягань на основі національної безпеки, створює умови для латентності іноземної діяльності на шкоду національній безпеці України. Запропоновано, з метою стимулювання добровільного припинення злочинної поведінки, зняти обмеження щодо обов'язкової умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду лише при наявності отриманого завдання іноземної сторони. Також необхідно передбачити додаткову умову такого звільнення – виконання дій в інтересах контррозвідувальної та розвідувальної діяльності.

Визнано безпідставними більш жорсткі умови звільнення від кримінальної відповідальності за однакове протиправне діяння – шпiонаж – для громадян України порiвняно з iноземцями та особами без громадянства. Адже для останнiх в ст. 114 КК передбаченi бiльш «лояльнi умови» звiльнення вiд кримiнальної вiдповiдальностi. Визнано доцiльним вiдмовитись вiд такої сегрегацiї, по-перше, як зазначалось вище, шляхом переносу такої форми державної зради, як шпигунство, вчинене громадянином України, до ст.114 КК, а, по-друге, – введенням додаткових засад звiльнення вiд кримiнальної вiдповiдальностi за шпигунство за умови позитивної посткримiнальної поведiнки: розширити умови такого звiльнення виконанням дiй в iнтересах контррозвiдувальної та розвiдувальної дiяльностi.

Готуючись до реiнтеграцiї тимчасово окупованих територiй, необхідно в законi про амнiстiю осiб, якi вчинили державну зраду, врахувати необхіднiсть захисту нацiональної безпеки України шляхом стимулювання позитивної посткримiнальної поведiнки осiб, якi сприятимуть розкриттю як злочинiв представникiв держави агресора на шкоду основам нацiональної безпеки України, так i виявленню та розкриттю агентурних мереж, створених та залишених на цих територiях закордонними спецслужбами.

ВИСНОВКИ

У дисертацiї вiрiшено наукове завдання, що полягає в отриманнi теоретичного обґрунтування пiдстави кримiнальної вiдповiдальностi за державну зраду, розв'язаннi актуальних питань квалiфiкацiї цього злочину та реалiзацiї кримiнальної вiдповiдальностi за його вчинення, а також у формулюваннi науково обґрунтованих пропозицiй щодо вдосконалення КК. На пiдставi отриманих результатiв були зробленi висновки:

1. Аналiз генези кримiнальної вiдповiдальностi за державну зраду показав визначальний вплив полiтичного режиму i геополiтичного контексту на формування норм кримiнального законодавства, покликаних забезпечити захист держави вiд зрадницьких посягань. Доцiльно без iдеологiчного упередження розглянути можливiсть використання в чинному кримiнальному законi пiдходiв та формулювань, якi використовувались в КК УРСР в перiод пiсля II Свiтової вiйни при встановленнi кримiнальної вiдповiдальностi за державну зраду та при звiльненнi вiд неї.

2. Компаративiстський аналiз кримiнальної вiдповiдальностi за державну зраду виявив рiзницю в пiдходах законодавцiв пострадянських держав, в т.ч. України, з одного боку, та країн романо-германської правової сiм'ї, а також Iзраїлю, Китаю та iнших – з другого. Кримiнальному законодавству останнiх властива значна диференцiацiя форм вчинення

державної зради. Критерієм диференціації є рівень загрози охоронюваним суспільним відносинам, яка виникає від протиправного діяння. Так, здійснення розвідувальної, підривної та збройної антидержавницької діяльності визнається тяжким злочином, а сприяння іноземній державі у завданні шкоди інтересам держави оцінюється нижчим ступенем тяжкості. Такий підхід більше відповідає принципам кримінального права. В свою чергу, в кримінальних кодексах більшості країн пострадянського простору в одному складі злочину передбачені всі форми державної зради, які визнаються особливо тяжким злочином.

3. Встановлення кримінальної відповідальності за державну зраду породжується об'єктивними вимогами захисту суспільства та держави. Криміналізація злочину, передбаченого ст. 111 КК, ґрунтується на підставах: суспільної небезпечності діяння, відносної поширеності, конституційної адекватності, міжнародно-правової допустимості та необхідності криміналізації.

Соціальна обумовленість існування ст. 111 КК підтверджується її соціальною корисністю, системно-правовою несуперечливістю, можливістю боротьби з діянням за допомогою кримінально-правових засобів і неможливістю боротьби за допомогою інших, наявності ресурсів для здійснення кримінального переслідування та співрозмірністю позитивних і негативних наслідків заборони.

4. Загальним об'єктом державної зради є сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом України.

Родовим об'єктом державної зради є суспільні відносини, що у сукупності складають національну безпеку України: захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України.

Безпосередній об'єкт державної зради співпадає з родовим, ним виступає національна безпека. Складовими останньої є суверенітет, територіальна цілісність та недоторканність, обороноздатність, державна, економічна та інформаційна безпека України.

Предметом такої форми державної зради, як шпигунство, є лише відомості, що становлять державну таємницю, що безпідставно звужує кримінально-правову охорону національної безпеки України в умовах сучасних загроз. Раціональним є використання підходу щодо визначення предмету шпигунства, яке існувало в КК України 1960 року, з розширенням існуючого предмету шпionажу відомостями, що не становлять державну таємницю, для використання їх на шкоду національній безпеці України.

5. Згідно диспозиції чинної ст. 111 КК України, державна зрада може бути вчинена в трьох формах: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання

іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Перехід на бік ворога передбачає обов'язкову ознаку – наявність воєнного стану або періоду збройного конфлікту. Практика засвідчила, що встановлення цих обставин є суттєвим обмеженням для застосування ст. 111 КК, оскільки з початку агресії РФ режим воєнного стану в Україні не вводився, а очевидна наявність збройного конфлікту залишається законодавчо не унормованою. Тому дії, пов'язані з переходом на бік ворога в 2014 році військовослужбовців збройних сил України, працівників правоохоронних органів, суддів тощо, не кваліфікуються як дана форма вчинення державної зради.

Наявність в диспозиції ст. 111 КК такої форми державної зради, як шпигунство призводить до його штучного відриву від складу шпигунства (ст. 114 КК) та виникнення правової диспропорції, коли за однакове протиправне діяння – шпіднаж – для громадян України порівняно з іноземцями та особами без громадянства встановлюються обмежені умови звільнення від кримінальної відповідальності. Розв'язати зазначені проблемні питання доцільно виключенням такої форми державної зради, як шпигунство та його перенесенням до ст. 114 КК.

Надання допомоги може полягати не лише в приєднанні до підривної діяльності, яка вже здійснюється проти України, а й шляхом ініціювання підривної діяльності на шкоду нашій державі, зокрема, через заклики до іноземної держави або звернення до неї з проханням про військове втручання у внутрішні справи України.

6. Сучасні процеси глобалізації, адаптація вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу обумовлюють пропозицію вважати суб'єктом державної зради загального суб'єкта.

Водночас для диференціації кримінальної відповідальності за державну зраду і шпигунство запропоновано введення кваліфікуючої ознаки в ч. 2 ст. 111 КК і ч. 3 ст. 114 КК, – вчинення особою, яка присягнула на вірність Україні або народу України, що характеризується більш високим ступенем суспільної небезпеки.

7. Існуюча судова практика в справах про державну зраду, а також потреби відповідності норми про кримінальну відповідальність за державну зраду історичному та геополітичному контексту, визначають необхідність диференціації покарання за державну зраду та введення додаткових кримінально-правових заходів в санкцію ст. 111 КК. Вважається за доцільне:

- знизити розмір основного покарання за державну зраду, вчинену без кваліфікуючих ознак, звузивши межі санкцій частин 1 та 2 ст. 111 КК;
- замінити конфіскацією майна як додаткове покарання за державну зраду призначенням штрафу;

- доповнити санкцію частин 1 та 2 ст. 111 КК обов'язковим додатковим покаранням у виді позбавлення права обирати і бути обраним в органи державної влади та місцевого самоврядування на строк від п'яти до десяти років, передбачивши відповідні зміни до ч. 1 ст. 55 КК.

8. Диференціація кримінальної відповідальності за державну зраду та необхідність вчасно адаптувати кримінальний закон до визволення та реінтеграції тимчасово окупованих територій України обумовлюють потребу розширення підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. Доцільно стимулювати добровільне припинення злочинної поведінки, передбачивши звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду для того, хто припинив діяльність, передбачену ст. 111 КК, та виконав дії в інтересах контррозвідувальної або розвідувальної діяльності на користь України або добровільно повідомив органи державної влади про вчинене, а також надав всю відому йому інформацію, необхідну для відвернення заподіяння шкоди інтересам України.

Крім розширення умов для звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду, доцільно на сучасному етапі здійснити комплекс підготовчих заходів з правового забезпечення процесу деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, визначивши, зокрема, підстави та умови можливої амністії для осіб, які за чинним законодавством підлягають кримінальній відповідальності за державну зраду, а також причетні до колабораціоністської діяльності.

9. На підставі проведеного дослідження пропонується викласти статті 111, 114 та 55 КК у такій редакції:

Стаття 111. Державна зрада

1. Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене особою на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, -

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років зі штрафом від десяти до п'ятнадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обирати та бути обраним до органів державної влади або місцевого самоврядування на строк від п'яти до десяти років.

2. *Те саме діяння, вчинене особою, яка присягнула на вірність Україні або народу України, -*

карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років зі штрафом від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обирати та бути обраним до органів державної влади або місцевого самоврядування на строк від п'яти до десяти років.

3. Звільняється від кримінальної відповідальності за державну зраду особа, яка припинила діяльність, передбачену цією статтею, та виконала дії в інтересах контррозвідувальної або розвідувальної діяльності на користь України або добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, а також надала всю відому їй інформацію, необхідну для відвернення заподіяння шкоди інтересам України.

Стаття 114. Шпигунство

1. Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам для використання на шкоду національній безпеці України відомостей, що не становлять державної таємниці, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.

2. Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, -

караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років зі штрафом від десяти до п'ятнадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинене особою, яка присягнула на вірність Україні або народу України, -

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років зі штрафом від п'ятнадцяти до двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

4. Звільняється від кримінальної відповідальності за шпигунство особа, яка припинила діяльність, передбачену цією статтею, виконала дії в інтересах контррозвідувальної або розвідувальної діяльності на користь України або добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, а також надала всю відому їй інформацію, необхідну для відвернення заподіяння шкоди інтересам України.

Частина 1 статті 55 КК доповнити абзацем 4 такого змісту:

Позбавлення права обирати та бути обраним до органів державної влади або місцевого самоврядування як додаткове покарання призначається на строк від п'яти до десяти років.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Сергієвський С.К. Генеза вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за державну зраду. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2019. Вип. 37. С. 168-184.. 168–184.

2. Sergiievskiy S.K. Criminal liability for treason in the comparative legal aspect. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 5 (33). Vol. 4. P. 116–121.

3. Сергієвський С.К. Диференціація кримінальної відповідальності за різні форми державної зради. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 5. С. 386–395.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Сергієвський С.К. Проблеми звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили державну зраду. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України*: матер. кругл. столу (м. Харків, 26 трав. 2017 р.) / Наук.-досл. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України; Харк. обл. орг-ція ГО «Всеукр. асоц. крим. права». Харків: Юрайт, 2017. С.131-135.

АНОТАЦІЯ

Сергієвський С. К. Кримінальна відповідальність за державну зраду. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, Національна академія правових наук України. – Харків, 2021.

У дисертації визначено вплив політичного режиму на генезу інституту кримінальної відповідальності за державну зраду. Вказано на шляхи актуалізації ст. 111 КК України сучасним загрозам національній безпеці. Охарактеризовано об’єктивні та суб’єктивні ознаки державної зради. Обґрунтовано диференціацію кримінальної відповідальності за державну зраду за формами її вчинення та суб’єктом. В цьому аспекті проаналізовано заходи кримінально-правового характеру стосовно осіб, котрі вчинили державну зраду, а також умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. В підсумку дослідження сформульовано теоретичні

висновки та пропозиції з вдосконалення кримінально-правової регламентації відповідальності за державну зраду.

Ключові слова: державна зрада, перехід на бік ворога, шпигунство, національна безпека, державний суверенітет, кримінальна відповідальність, заходи безпеки, колабораціонізм.

АННОТАЦІЯ

Сергиевский С. К. Уголовная ответственность за государственную измену. – *Квалификационная научная работа на правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно- исполнительное право. – Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса, Национальная академия правовых наук Украины. – Харьков, 2021.

В диссертации определено влияние политического режима на генезис института уголовной ответственности за государственную измену. Указаны пути актуализации ст. 111 УК Украины современным угрозам национальной безопасности. Охарактеризованы объективные и субъективные признаки государственной измены. Обоснована дифференциация уголовной ответственности за государственную измену по формам ее совершения и субъекту. В этом аспекте проанализированы меры уголовно-правового характера в отношении лиц, совершивших государственную измену, а также условия освобождения от уголовной ответственности за измену. В результате исследования сформулированы теоретические выводы и предложения по усовершенствованию уголовно-правовой регламентации ответственности за государственную измену.

Ключевые слова: государственная измена, переход на сторону врага, шпионаж, национальная безопасность, государственный суверенитет, уголовная ответственность, меры безопасности, коллаборационизм.

SUMMARY

Sergiiievskiy S.K. Criminal liability for treason. – *Qualifying scientific work. The manuscript copyright.*

Thesis for a Candidate Degree in Law Sciences, specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems, National Ukrainian Academy of Law Sciences. – Kharkiv, 2021.

The thesis is devoted to the legal characteristic of criminal liability for treason (Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine).

The dissertation on the basis of the genesis of criminal liability for treason identified as a significant impact on the institution of criminal liability for treason of the political regime and geopolitical context.

The bases of criminalization of this act and social conditionality of existence of Art. 111 of the Criminal Code are researched. The ways of actualization of the norm on criminal liability for treason against modern threats to national security are determined. The characteristics of objective and subjective signs of treason are described. The expediency of differentiating criminal liability for treason according to the forms of its commission and the subject has been established.

It is proposed to reduce the amount of the main punishment for treason committed without qualifying features, to replace the confiscation of property as an additional punishment with a fine. It is proposed to apply security measures to those guilty of treason in the form of deprivation of civil rights – suffrage. The expediency of expanding the conditions for exemption from criminal liability for treason has been determined. In the context of the process of de-occupation and reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine, the prospects and conditions of a possible amnesty for persons subject to criminal liability for high treason, as well as those involved in collaboration activities, are considered.

As a result of the research, theoretical conclusions and proposals for improving the criminal law regulation of liability for treason were formulated.

Key words: treason, transition to the side of the enemy, espionage, national security, state sovereignty, criminal liability, security measures, collaborationism.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук,
старший дослідник
Шрамко С.С.

Підписано до друку 26.11.2021 р. Формат 60х90/16.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний.
Умов. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 2085

Надруковано у ФОП Рубашкін Д. Ю.
61002, м. Харків, вул. Бажанова, 28
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6157 від 25.04.2018 р.